

Araştırma Makalesi

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Toprak Bütünlüğü Uğrunda Mücadelesi

Behman Kerimov*

(ORCID: 0000-0003-1058-4399)

Makale Gönderim Tarihi

30.09.2023

Makale Kabul Tarihi

05.12.2023

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Kerimov, B., "Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Toprak Bütünlüğü Uğrunda Mücadelesi", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 9/1 (Mart 2024): 438-469.

APA: Kerimov, B. (2024). Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Toprak Bütünlüğü Uğrunda Mücadelesi. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 9 (1), 438-469.

Öz

Rusya İmparatorluğu'nda 1917 Şubat devriminden sonra uzun süre çarlığın sömürge esareti altında kalan yerel halk, Kuzey Azerbaycan'ın bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü için mücadele etmeye başladı. O dönemde çeşitli güçlerin etkisiyle Lenkeran kazasında milli, demokratik, ilerici örgütler ve diğer siyasi partilerin organları kurulmaya başlandı.

Milli güçler, asayişini sağlamak amacıyla ülkedeki mevzilerini güçlendirmek için tüm imkanlarını kullansa da, bölgede faaliyet gösteren diğer güçlerin mücadelesi sonucu bölgede keyfilik hakim oldu. Bölgesinde söz sahibi olmak için burada yaşayan bolşevik-ermeni, Eser, Rus milliyetçileri savaş alanı haline gelmişti.

1919 yazında eski çar ordusunun önderliğindeki Malakan, bolşevik-ermeni eşkiyalarının Lenkeran'da yaklaşık iki yıl boyunca gerçekleştirdiği katliamlar –

* Doç. Dr. Azerbaycan Ulusal Tarihi Müzesi, Azerbaycan, behmen_76@mail.ru.

Assoc. Prof. Dr., Leading Researcher of the National Historical Museum of Azerbaijan, Azerbaijan.

Türk subay Çavuş Cemal komutasındaki yerel partizan birlikleri ve Azerbaycan Milli Ordusu'nun birleşik kuvvetlerinin şehre girmesiyle sona erdi. Bölgenin milli güçlerin eline geçmesiyle Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü yeniden sağlanmış, yerel halk katliam ve yağmalardan kurtarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, Lenkeran bölgesi, Milli Ordu, Türk subayı Cemal çavuş, partizan grupları.

The Struggle of Azerbaijan People's Republic for Territorial Integrity

Abstract

After the February revolution of 1917 in the Russian Empire, the local population, which was under the colonial slavery of the tsarism for a long time, started to fight for the independence and territorial integrity of Northern Azerbaijan. At that time, under the influence of various forces, national, democratic, progressive organizations and bodies of other political parties began to be established in Lankaran district.

Despite the fact that the national forces used all their capabilities to strengthen their position in the country for the purpose of maintaining order, arbitrariness reigned in the region as a result of the struggle of other forces operating in the region. The Bolshevik-Armenian works became a battle ground for the Russian nationalists living here to have a voice in the region.

In Lankaran for nearly two years, In the summer of 1919, massacres committed by Malakan, Bolshevik-Armenian bandits under the leadership of the former tsarist army - As a result of the great struggle of the local partisan units and the Azerbaijani National Army under the command of the Turkish officer Sergeant Jamal, it ended when the combined forces entered the city of Lankaran. The territorial integrity of Azerbaijan was restored and the local population was saved from massacres and looting by the handing over of Gaza into the hands of the national forces.

Keywords: Azerbaijan Democratic Republic, Lankaran district, National Army, Turkish officer Jamal Sergeant, partisan groups.

Giriş

Çarlık Rusya'sının başkenti Petrograd'da 23 Şubat 1917'de başlayan grev ve gösteriler, ayın 28'inde demokratik devrimin zaferiyle sona erdi. 5 Mart'ta Lenkeran şehrine ulaşan bu zafer haberi halkta büyük sevinç yarattı. Çünkü tarihe objektif olarak bakıldığında, devrim öncesi

dönemde sömürgeci baskılardan bıkan köylülerin toprak ağalarını ve devlet topraklarını işgal etmeye başladıklarını kabul etmek gerekir. Bu durum bölgede köylü ayaklanmalarının yeniden başlamasına yol açtı. Bunu önlemek için kazanın yerel yönetim birimleri, yerel yönetim sistemini derhal yeni şartlara uyarladı.

Ancak Şubat devriminden sonra çarın yetkililerinin görevlerinde kalması halkın ciddi muhalefetine neden oldu. Bu güçler 100 yılı aşkın bir süre bölge halkını köleleştirmiş, hiçbir fikrine saygı göstermemiş, protesto seslerini yükseltmeler bile duymadan bastırmışlardır. Çarlık sömürgeci zulmüne karşı protestoları yatıştırmak amacıyla Lenkeran'da M.A. Rasulzade önderliğinde yapılan seçimlerde S. Gulubeyov ilçenin yürütme kurulu başkanı, noter Ganiçev ve askeri doktor yardımcısı Batanov, T. Bayrambayov, Üyeliğe A. Talishinski, doktor A. Javadov, Y. Mehmandarov seçildi. Komisyon kararıyla komite oluşturulana kadar, S. Gulubeyov ilçe başkanlığına bağlı komiser olmadan ve onun imzası olmadan hiçbir karar veya emir verilemezdi. Böylece kazada yerel yönetim sistemi kurulmuş oldu.

Ancak 1917 yılı sonlarında Bakü'de iktidara gelen bolşevik-ermeni hükümeti olan Bakü Sovyeti, Kuzey Azerbaycan'ın diğer bölgelerinde olduğu gibi, 1918 yılı Mart ayının sonlarından itibaren güneydoğu bölgesindeki milli kuvvetleri silahsızlandırmaqla, "Sovyet iktidarını kurma" adına yapılan askeri operasyonda silahsız barışçıl Müslüman nüfusa zulümler yaptılar, binlerce sivil köyleri yakarak katlettiler.

Bakü Sovyeti'nin Temmuz 1918 sonunda dağılmasının ardından, 1 Ağustos'ta sosyalist-devrimciler, menşevikler ve ermeniler Bakü'de "Merkez Hazar ve Sovyet Yürütme Komitesinin geçici yürütme komitesi diktatörlüğü" adı verilen bir hükümet kurdular. Bu zaferden cesaret alan Albay İlyāşeviç'in komutasındaki 10.000 kişilik bir müfreze Prishib'de güçlendi ve acil durum operasyonlarına müdahale etmeye başladı. İlyāşeviç'in muhafız birliklerinin temsilcilerinin 4-5 Ağustos 1918'de Prishib köyünde düzenlenen olağanüstü askeri kongresinde Muga'nın Lenkeran ve Cevad vilayetlerindeki otoritesi meselesi tartışıldı. Kongre bu bölgeleri yönetmek için beş üyeli bir "geçici diktatörlük" kurdu. Bakü'deki İngiliz ve General Denikin'den, yani "Rusya Ulusal

Komitesinden" bahsediyordu, onların talimatıyla hareket ettiler¹.

Böylece Azerbaycan Cumhuriyeti'nin güneydoğu bölgesinde iktidar sovenist Rus subaylarının eline geçti. Muğan Geçici Askeri Diktatörlüğü, elindeki orduya, Bakü'deki Rus Ulusal Konseyi'ne ve Deniki'nin desteğine dayanarak bölgede iktidarını pekiştirmeye çalışıyordu.

Lenkeran bölgesinde Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin toprak bütünlüğü için mücadele

Lenkeran'da ermeni eşkıyaların patronlarının desteğiyle yaptıkları katliamları önlemek için 1 Kasım 1918'de Lenkeran Müslüman cemaatinin yetkili temsilcisi T. Bayramelibayov, Bakü'de Kafkas İslam Ordusu Başkomutanı Nuri Paşa tarafından kabul edildi. Bakü katliamlarına katılan Avetisov çetesinin keyfiliği, silahsız Müslümanlara yönelik vahşi davranışları, bölgedeki toplu aramalar, soygunlar, hukuka aykırı tutuklamalar ve katliamlar hakkında bilgi vererek Lenkeranlıları bu zor durumdan kurtarmasını istedi. Toplantıda yetkili temsilcinin raporunu dikkatle dinleyen Nuri Paşa, bölgedeki Müslüman halkın başına gelen her şeyi bildiğimizi söyledi. Avetisov çetesinin hukuka aykırılığını ve keyfiliğini durdurmak ve ortadan kaldırmak için uygun önlemler alınacaktır. Nuri Paşa temsilcilerine, Müslümanlara çok beklememelerini söyleyin" deyir².

Bölgedeki olayları yakından takip eden Enver Paşa, Nuri Paşa'ya yazdığı mektupta, Türk birliklerinin Azerbaycan'daki mevzilerinin güçlü olduğunu, ermenileri ve Rusları yalnız bırakmamaları gerektiğini söyledi. Birliklerimizin Lenkeran ve Astara yönündeki saldırılarında herhangi bir engel bulunmamaktadır. Ordunun Doğu Grubu Başkanı Halil Paşa'nın verdiği bilgiye göre bölgedeki 300 Rus ve 4 topla bir miktar ermeni birliği Astara'da mevzilenmiş durumda³. Ancak Osmanlı ordusunun Azerbaycan'ı terk etmesinden sonra ermeni askeri birlikleri her bölgede olduğu gibi Lenkeran'da da keyfiliklerini, vahşetlerini, baskılarını, soygunlarını ve katliamlarını artırdılar. 14 Kasım 1918'de Lenkeran

¹ Alizade, N. *Lenkeran qezası zehmetkeşlerinin sovet hakimiyyetinin qlebesi ve möhkemlendirilmesi uğrunda mübarizesi tarihindən*. Bakı: Azərbycan Dövlət nəşriyyatı, 1963, s. 53.

² *K polojeniyu v Lenkorani. Lenkoranskaya* 1918, 4 noyabrya (22) oktyabrya, s. 4.

³ Qasımlı, M. C. *Birinci dünya müharibesi illerinde böyük dövlətlərin Azərbaycan siyaseti (1914-1918-ci illər)*: [3 hissədə, III hissə]. Bakı: "Adiloğlu" nəşriyyatı, 2004, s. 402-403.

bölgesinin Müslüman heyeti, İran'daki İngiliz konsolosu Hevelke ile görüşerek, ermenilerin Müslüman halka karşı yaptığı zulüm ve katliamlar nedeniyle bölgeyi Avetisov çetesinin kanlı eylemlerinden kurtarmasını istedi.

Dönemin basını Astara'daki içler acısı durumu şöyle yazıyordu: "Ülkemiz provokatörlerin kanlı elleriyle katliamlara, yangınlara, soygunlara ve yağmalara maruz kaldı. Astara harap bir harabe haline geldi. Antik çağlardan beri sanayisi, ticareti ve özellikle balıkçılık bölgesi olarak bilinen Astara, artık tamamen tanınmaz halde. İlçede ticaret ve balıkçılık yok, tüm çalışmalar durduruldu⁴.

Kalpleri Azerbaycan için büyük bir sevgiyle atan Lenkeranlı aydınların Azerbaycan Parlamentosu'nun açılışı vesilesiyle gönderdikleri mektuplar onların ana topraklarına olan bağlılıklarının göstergesiydi. "Azerbaycan" gazetesinin 11 Aralık (28 Kasım) 1918 tarihli sayısında Lenkeran Müslümanlarının avukatı T. Bayramalibeyov, ilçedeki "Musavat" partisinin başkanı Y. Bayramalibeyov, ilçe başkanı M. H. Rzayev yer alıyor. Astara Yürütme Komitesi, "Hummat" partisinin genel başkanı A. Memmedov, sekreter A. Akhundov, İ. Bayramalibeyov, Musavatçı H. Memmedov ve Lenkeran şehir başkanı M. A. Dashdamirov'un imzaladığı 7 Aralık 1918 tarihinde Azerbaycan Milli Şurası Başkanına yazılan mektupta şöyle deniyordu: "Sizleri ulusal konseyin başkanı olarak, şanlı Vatanımızı kültüre, refaha ve ilerlemeye götüren ufukta parlayan bir yıldız olarak, ana topraklarından koparılmış, sovyet rejiminin zulmünden saklanan, anavatanından kovulmuş bir mülteci, elleri kelepçeli bir neslin temsilcileri olarak selamlıyoruz. Azerbaycan Türklerinin yüzyıllardır dileği gerçek oldu. Azerbaycan büyük bir mücadelenin ardından bağımsızlığına kavuştu. Halkın temsilcilerinin temsilcisi olarak oluşturulan parlamentonun daha da gelişeceğini umuyoruz. Bugün Azerbaycanlılar dayanışma göstermiş ve ana Vatanımızın ilerlemesi ve gelişmesiyle harika bir dönemin başlangıcına girmiştir.

Halk temsilcilerinin toplantısını memnuniyetle karşılayarak, burada yaşayan insanların barış içinde yaşaması ve hayatlarının korunması, devlet hukuk ve düzeninin sağlam bir temelinin kurulması için, milliyeti

⁴ İz *Rosskoy Astarı*. 1918, 8 noyabrya (26) oktyabrya, s. 4.

ve dini ne olursa olsun, şahsen size büyük bir umutla bakıyorum. Birleşik ve güçlü demokratik Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ilerlemesi ve geleceği, size başarılar diliyor ve size büyük güven duyuyoruz. Bu önemli günde, özgürlüğün kutlanması için minnettarlıkla, kölelikten daha parlak bir geleceğe geçiş yapan bir Azerbaycanlı parti bağlılığımız ve inancımız ne olursa olsun, güçlü, geleceği parlak olan Azerbaycan'ın ilerlemesi ve güçlenmesi için aile olarak birlik olmamız gerektiğine inanıyoruz⁵. Büyük bir coşkuyla, güneydoğu bölge halkı adına yazılan bu sözler halkımızın birliğinin vücut bulmuş haliydi.

2 Ocak 1919'da Lenkeran Müslümanlarının temsilcisi T. Bayramalibayov, bölgedeki mevcut duruma ilişkin Azerbaycan Bakanlar Kurulu Başkanı'na gönderdiği dilekçede şunları yazıyordu: "Bakanlar Kurulu Başkanından, Anavatanımızın özgürlüğü için bolşeviklere karşı savaşan, bölgenin farklı yerlerine dağılmış makul tanınmış kişilerin zulmünü önlemek için uygun bir karar almasını istiyoruz. Ülkenin farklı bölgelerine dağılmış olmalarına rağmen Anavatanımızın toprak bütünlüğü, bağımsızlığı ve özgürlüğü için bolşeviklere karşı savaştılar. Bu vatansızların evlerine ve ailelerine dönmelerine izin verin. Lenkeran'da asayişin sağlanması, sanayi ve ticaretin gelişmesi için Muğan çetelerinin silahsızlandırılması, yetkilerinin elinden alınması ve yerine Azerbaycan ordusu getirilmelidir"⁶.

Bölgede ermeniler tarafından yapılan katliamların önlenmesi amacıyla Bakü'de General Thomson ile görüşen Lenkeran heyeti, vilayetteki anarşinin ortadan kaldırılması için Muğan'da bolşevik çetelerin soygun ve cinayetlerinin durdurulmasını ve bolşevik yönetiminin sona erdirilmesini talep etti. Lenkeran şehri ve köylerinin yalnızca Azerbaycan hükümetinin komuta ve kontrolü altındaki kişiler tarafından yönetilmesi gerektiğini, ülkenin toprak bütünlüğünü sağlamaları ve Lenkeran ilçesini Azerbaycan topraklarının ayrılmaz bir parçası olarak birleştirmeleri gerektiğini belirttiler⁷. Yazar, bölgedeki

⁵ Lenkorani. *Vokruq Azerbaydjanskoqo parlamenta: Pismo iz Lenkorani. Predsedatelyu Azerbaydjanskoqo parlamenta* // Azerbaydjan. 1918, 11 dekabr (28 noyabr), s. 3.

⁶ *Xodataystvo lenkoranskix musulman* // Azerbaydjan. 1919, 4 yanvar (22 dekabr) 1918 q.), s. 3.

⁷ *Deputačiya Lenkorançev* // Kaspiy. 1919, 3 yanvar (21 dekabr), s. 4.

Müslüman nüfusun, vatanlarının özgürlük ve bağımsızlığını korumak için her zaman ordu saflarına katılmaya hazır olduğunu kaydetti.

Muğan'da yaşanan olaylarla ilgili olarak "Kaspi" gazetesinin 5 Ocak (23 Aralık) 1919 tarihli sayısında şöyle yazıyordu: - Bakü şehrinin kurtarılması (15 Eylül 1918), Lenkeran bölgesinde yaşayan tüm Rus halkının Müslümanlara karşı tutumunu değiştirdi. Bu çerçevede 28 Aralık'ta Muğan'la ilgili olarak Lenkeran'da Rus-Müslüman temsilcilerin katılımıyla bir kongre başladı. İki halk arasındaki dostluk adına çağrılan kongreye 60'ı Müslüman, 60'ı Rus olmak üzere 120 temsilci katıldı⁸. Ancak yazar, kongre sonuçlarının mevcut duruma hiçbir etkisinin olmadığını belirtiyor. Hatta dönemin tanınmış kaçaklarından Yunis'in kongrede Zuvand bölgesinde komiser olarak tanınması ve söz konusu bölgede her türlü soygun ve soyguna son verilmesi görevinin verilmesi bile kongrenin resmi bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Muğan kongresinin sayısal kompozisyonuna (120 Müslüman ve 60 Rus) dikkat çeken yazar, Muğan kongresi tarafından seçilen yürütme organlarının etnik kompozisyonunun yanlış olduğuna dikkat çekiyor. Düzenlenen kongrede yürütme organında 10 kişiden yalnızca bir Müslümanın temsil edilmesiyle konunun ne yöne yöneldiği görülebilmektedir. Öte yandan kongrenin Müslüman üyeleri her gün askerlerin koruması altında toplantılara getiriliyor. Şöyle bir soru ortaya çıkıyor: Bu Müslüman hukukçuları gerçekte kimden koruyordu? Zorunlu "milletvekili" olarak askeri diktatörlüğün askerlerinin saldırılarına karşı korundular. Çünkü güvenlikleri garanti edilmiyordu⁹. Yazar, yazının sonunda yöre halkının Yunis gibi Müslüman eşkıyalarla ittifaka giren Rus avantüristlerinin boyunduruğundan kurtulmayı sabırsızlıkla beklediğini belirtti.

Lenkeran'da Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü için mücadele eden milli kuvvetler heyeti, Thomson ile Bakü'de yaptığı görüşmede, bolşevik liderlerin düzenlediği Mugan kongresinin geçersiz ve yasadışı olduğunu, Müslümanların kendilerine karşı silah kullanılarak baskı altında tutulduğunu belirtti. Açıklamada, kazada ilan edilen "Mugan Kongresi", "Mugan Konseyi" veya "Mugan Yönetimi" adlı kurumun, 300 bin Müslümanın haklarını ihlal ederek zulmettiği belirtildi. Bölgedeki Müslüman halk ise onları güvenilmez ve yasa dışı buluyor ve onları

⁸ Lenkoraneç. *V Lenkoranskom uezde* // Kaspiy. 1919, 5 yanvarya (23 dekabr), s. 4.

⁹ M-n. *Preslovutiy muqanskiy sezid* // Azerbaydjan. 1919, 14 (1) yanvarya, s. 4.

tanımamakla kalmıyor, direniyor. Yerel halk kazanın yasal sahibi olarak Azerbaycan hükümetini tanıyor ve bu yönde inatla mücadele ediyor¹⁰.

Lenkeran kazasındaki mevcut durum, Azerbaycan Parlamentosu'nun 4 Ocak 1919'da "Lenkeran ve Mugan meselesi" başlıklı oturumunda tartışıldı. Müsavat partisinin Azerbaycan hükümetine yaptığı çağrıda, vatanımızın ayrılmaz bir parçası olan Lenkeran ilçesindeki Müslüman halkın bir grup yabancı soyguncu tarafından saldırıya, işkenceye ve haksızlığa maruz kaldığı üzüntüyle kaydedildi¹¹.

Lenkeran kazasında yaşanan keyfiliğe ilişkin Meclis'te konuşan Hacı Mirza Salim Ahundzade, şu anda evimizde sırtımız düşmana dönük oturduğumuzu söyledi. Yerel Müslüman halk Lenkeran'daki baskıdan rahatsız olur¹².

Nisan 1919'dan itibaren Lenkeran yeni bir çatışmanın hedefi haline geldi. Bölgede yer edinmeye çalışan bolşevikler, yerel Rus Muhafızlara yönelik bir saldırı başlattı. 25 Nisan'da Lenkeran şehrinin ana noktaları bolşevikler tarafından işgal edildi. Arşiv belgelerinde, Muğan ilçe idaresi askerlerinin ifadelerine göre Bakü'de 103 kişinin tutuklandığı, "Lenkeran'da bulunan Albay Makarov liderliğindeki ermeni çeteleri, soygun ve katliam yaparak Müslüman halka zulüm gerçekleştirdi"¹³.

Lenkeran kazasında Azerbaycan halk Cumhuriyeti'nin kurulması

Yerli Müslüman halkın Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü için verdiği mücadele 1919'un ortalarında daha organize hale geldi. Teymurbey, Lenkeran ilçesinde Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün yeniden tesisi için verilen mücadeleyi şöyle yazdı: "Bölgede bolşevikler ile Astara ilçesi köylüleri arasında şiddetli kanlı bir savaş yaşıyor, bu güne kadar

¹⁰ *Deputaçiya Lenkoranskix musulman u komanduyuşeqo soyuznimi voyskami // Azerbaydjan. 1919, 2 fevralya (20 yanvarya), s. 3.*

¹¹ *Azerbaycan Halq Cümhuriyyeti (1918-1920): Parlament (Stenoqrafik hesabatlar): [I ciltde]. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin yanında Baş Arşiv İdaresi. Bakı: Azerbaycan, cilt 1. 1998, s. 118-120.*

¹² *Azerbaycan Halq Cümhuriyyeti (1918-1920);, a.g.e., s. 164.*

¹³ *V Anqiliyskiy ştab. Kopiya v Azerbaydjanskiy Parlament: Muqanskaya Kraevaya Uprava. (Lenkoran: 1919, 31 marta) // Azerbaycan Respublikası Dövlət Arşivi, Fond № 894, siyahı, № 4, iş № 97, vərəq 7; V Anqiliyskiy ştab. Kopiya v Azerbaydjanskiy Parlament // Azerbaycan Respublikası Dövlət Arşivi, Fond № 894, siyahı, № 4, iş № 97, vərəq 4.*

vatanlarının bağımsızlığını ve özgürlüğünü korumak için yeni gelen işgalcilere karşı ellerinde silahlarla savaşıyorlar. Bölgeyi harabeye çeviren maceracı yabancı unsurların gasp, soygun, cinayet ve yıkımlarına karşı öfkeli olan yöre halkının içinden çıkan Hüseyin, İbrahimhalil ve Hacı Osman, yerel halk arasında büyük bir itibar ve saygıya sahiptir. Bu kahramanlar Astara'dan Rusların yaşadığı Vel köyüne kadar bütün kıyı bölgelerini temizlediler¹⁴.

Kaynaklara göre Astara Müslümanlarına önderlik eden Hüseyin, İbrahim ve Hacı Osman, bolşeviklere karşı inatçı direnişleri sonucu mağlup olup geri çekildiler¹⁵. Çatışmada bir araba mermi ve üç makineli tüfek ele geçirdi ve 60 bolşevik savaşçıyı öldürdü. Bu olaydan sonra Hüseyin, Azerbaycan hükümet güçlerinin Astara'ya gelmesini talep etmek üzere ilçenin yirmi köy topluluğunun rızasıyla iki temsilçisini Bakü'ye gönderdi. Toplantıda temsilçiler, hükümetin bu talebe acilen uymaması halinde Bolşevik hükümetinin yeniden güçlendirileceğini ve bölgedeki Müslüman nüfusun tamamının yok edileceğini belirtti¹⁶.

Lenkeran şehrini ele geçiren bolşevik çeteler, yerel toprak sahiplerini tutuklayarak 8 milyon ruble tazminat talep etti. Yerel Müslüman halk, bolşevik ordusunun yağmalamasından kaçmak için mülklerini terk ederek ormana çekildi¹⁷.

Dönemin siyasi olaylarını yazan Mirza Bala Memmedzade şunları yazdı: Ormanlara ve dağlara sığınan Hüseyin Ramazan, Şahveran ve diğerlerinden oluşan partizan grupları, çarlık Rusyası döneminde bölgede konuşlanan rus-malakan köylülerine güvenen bolşevik-ermeni eşkiyalarına karşı savaştı. 1919'da Ulusal hükümet ordusu buraya göndermeye karar verdi. Aynı zamanda partizanları örgütlemek için daha önce halk tarafından paşa rütbesi verilen Cemal Çavuşu gönderdi. Cemal'in örgütlediği partizanlar güneyden, Milli kuvvetler ise kuzeyden

¹⁴ Lenkoraneç. *Lenkoran* (Ot naşeqo korrespondenta) // Azerbaydjan. 1919, 3 iyulya, s. 3.

¹⁵ Lenkoraneç. *Lenkoran* (Ot naşeqo korrespondenta) // Azerbaydjan. 1919, 19 iyulya, s. 3.

¹⁶ *Lenkoran* (Ot naşeqo korrespondenta) // Azerbaydjan. 1919, 27 iyulya, s. 3.

¹⁷ Lenkoraneç. *Lenkoran* (ot sobstvennoço korrespondenta) // Azerbaydjan. 1919, 5 iyulya, s. 5

hareket etti ve 1919 baharında Lenkeran ve Muğa'yı düşman gruplarından temizlemeyi başardılar¹⁸.

Mirza Bala Memmedzade daha sonra şunları yazdı: "Temmuz 1919'da Mirliya Salimov komutasındaki Azerbaycan ordusu, bölgedeki silahlı Rus-Melakan halkını silahsızlandırmak için Muğan ve Lenkeran'a doğru hareket etti. Asi Ruslar tamamen silahsızlandırıldı. Bunlardan 24 top ve 6 makineli tüfek ele geçirildi. Tüm bu yolculuk boyunca orduda herhangi bir disiplinsizlik yaşanmadı"¹⁹.

Bu tarihi zaferi takdir eden M.A. Rasulzadeh bunu yazdı: "Azerbaycan ordusu, ülkede huzur ve güvenliği sağlamak amacıyla Rus milliyetçilerinin yönetimi altındaki Lenkeran ilçesini Anavatan'a bağladı"²⁰.

Mirza Bala Memmedzade, Lenkeran Müslümanlarının kurtarıcısı aslen Anadolu'lu olan Cemal Çavuş'un kahramanlığını takdir ederek, onun Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü için yerel halkla omuz omuza mücadele ederek büyük başarılar elde ettiğini kaydetti²¹.

Sovyet tarihçiliği de Cemal Paşa'nın kahramanlığını kabul etmek zorunda kaldı. Tarihçi-bilim adamı N. Alizade, eserinde Türk subayı Cemal Paşa'nın Mayıs 1919'da Salyan üzerinden Lenkeran kazasına geldiğini belirtmektedir. Karargâhı şehre 4 kilometre uzaklıktaki Garmatuk köyünde bulunan Cemal Paşa, 1919 yılının Temmuz ayı başlarında gönüllü birlikleri oluşturmak üzere bir toplantı yaptı. Toplantıda ilk olarak askeri birliğe 40 kişi kaydedildi. O dönemde hükümetin bin kişilik düzenli ordu birlikleri 1919 yılının Haziran ayının sonlarında deniz yoluyla Astara'ya ulaştı. Ramazanov'un çeteleriyle birleşerek Lenkeran'da bolşeviklere karşı savaşıma başladılar²².

O dönemde vatan topraklarımızın bütünlüğü için mücadele eden Hüseyin Ramazan oğlu ve Hacı Osman oğlu liderliğindeki yerel Müslüman partizan gruplar, Cemal Paşa'nın teşkilatında ilçede iktidarı

¹⁸ Mirzə Bala. *Cemal Paşa (Lenkeran isyanının 15-nci yıl dönümü münasibetile)* // İstanbul: Kurtuluş, 1935. № 10, s. 275.

¹⁹ Memmədzadə, M. B. *Milli Azərbaycan hərəkatı*. Bakı: Nicat, 1992, s. 122.

²⁰ Rəsulzadə, M. Ə. *Azərbaycan Cümhuriyyəti*. Bakı: Elm, 1990, s. 45.

²¹ Mirzə Bala, *a.g.e.*, s. 275-276.

²² Alizade, N., *a.g.e.*, s. 89-90.

bolşeviklerden almak için harekete geçmeye başladı²³. Dönemsel kaynaklar gururla şunları yazıyordu: "Zuvand'ın her yerinden toplanan öfkeli Müslüman gönüllüleri, Lenkeran'da bolşevizm sloganıyla hunharca katledilen Müslüman kardeşlerinin intikamını almak için Hüseyin, Halilbey ve Hacı Osman'ın partizan grubuna katıldılar. Talış dağlarının eteklerindeki bütün köyler ayaklandı. Son derece öfkeli olan genç yerel Müslümanlar silaha sarıldı ve adı geçen milli kahramanların birlikleriyle birleşerek Lenkeran'ı gaspçıların elinden kurtarmak için inatçı bir saldırı başlattı. 6 Temmuz'da bolşevikler ile gönüllü ulusal birlikler arasında Kaledahne ve Pusedahne yakınlarında yapılan savaşta bolşevikler tamamen mağlup oldu. Savaş alanında bolşevikler tarafından vuruşan 8 ermeni, 4 rus olmak üzere 12 kişi öldürüldü. Bolşeviklerden bir tekerlekli makineli tüfek, iki at, iki kutu fişek ve 10 çuval un ve arpa ele geçirildi²⁴.

Lenkeran ilçesi halkının kurtarıcısı Cemal Paşa önderliğindeki milli kuvvetler ortak düşmanları bolşeviklere karşı üç yönde - güneydoğu ve batıdan Şahveran, Lenkerançay'ın güneyinden Ramazanov, doğudan Hacı Osman saldırıya başladı. Yenilen bolşeviklerin bir kısmı kendilerini deniz kıyısında duran "Milyutin" gemisine getirdiler. Bolşevikler yerel halktan intikam almak için şehri gemilerden bombaladı²⁵. Düşman atışı neticesinde şəhərdəki evlər və əsasən də Böyük bazar tamamilə dağıdılmışdı²⁶.

7 Temmuz 1919'da Genel İstihbarat Dairesi kıdemli yardımcısının Lenkeran'daki hükümet karşıtı güçlerin sayısı ve askeri mühimmatına ilişkin Genelkurmay Başkanına gönderdiği bilgide bolşeviklerin işgal ettiği Lenkeran şehrinde durum şöyle değerlendirildi: Lenkeran'da bolşeviklerin rus ve ermenilerden oluşan 1200-1500 silahlı müfrezesi ve 4 sahra topu var. Muğan'da Rusların 12 topu kaydedildi. Ama bolşevik çetelere karşıydılar. Çoğunlukla Denikin'i desteklediler. Ancak Muğan'daki Rus köylerinden Prişib köyü çoğunlukla bolşevikleri

²³ Lenkoraneç. *Lenkoran* (Ot naşeqo korrespondenta) // Azerbaydjan. 1919, 19 iyulya, s. 3.

²⁴ Astarineç. *Azerbaydjanskaya Astara* // Azerbaydjan. 1919, 12 iyulya, s. 4.

²⁵ Lenkoraneç. *Lenkoran* (Ot naşeqo korrespondenta) // Azerbaydjan. 1919, 19 iyulya, s. 3.

²⁶ *Lenkoran* (Ot naşeqo korrespondenta) // Azerbaydjan. 1919, 14 iyulya, s. 4.

savundu. Prişib köyünün tamamı bolşeviklerden oluşuyor. 4 topla donanmış 1000'den fazla birim yok. İyi silahları var. Privolne köyü bolşevik olmasa da Azerbaycan'a sadık oldukları söylenemez. Yerel liderliğimiz, ordumuzun bu yönde ilerlemesi halinde özgürlük özlemi duyan yerel Müslüman köylerinin de kendilerine katılacağına inanıyor²⁷.

S.M. Mehmandarov'un 7 Temmuz 1919'da N.Y. Yusifbeyov'a gönderdiği raporda Karabağ ve Lenkeran bölgesindeki askeri harekâta hazırlık süreci şöyle yazıyordu: "Son zamanlarda yaşanan karmaşık siyasi durum Karabağ ve Lenkeran meselelerini ağırlaştırdı. Haçmaz istikametine herhangi bir askeri birliğin çekilmesi mümkün değildir. Gence vilayeti hâlâ tehlikeli bir bölge olarak görülüyor çünkü isyan çıkmıyor. Bu şartlarda silahlı kuvvetlerimizin bu sorunu kısa sürede çözmesi mümkün değildir. Lenkeran kazasına aşağıdaki kompozisyonda bir müfrezenin gönderilmesi planlanmaktadır: 1. Piyade Alayı, 1. Tüfek Alayı, 1. Yungul, 1. Obüs (kısa namlulu ağır top), 1. Dağ Süvarisi, 2 zırhlı araç ve 2 uçak. Başlangıçta bir ay beklemek zorunda kalacaklar. Çünkü bunların sağlanmasında belli bir eksiklik var. Bu süre zarfında elde edilen istihbarat bilgilerine dayanarak askeri operasyon planı hazırlandı"²⁸.

11 Haziran'da Astara ilçesinden Hüseyin Ramazanov liderliğindeki bir grup Müslüman, Astara şehrine girerek burayı yöneten bolşevikleri kuzeye çekilmeye zorladı. O sırada Butasar köyü halkı Hüseyin'in partizan grubuna katılarak bolşeviklere karşı saldırı başlattı. Güçlü bir direnişle karşılaşan bolşevikler, 17 Haziran'da Şahagaçi köyüne çekildi. Ayın 18'inde Lenkeran'da genel seferberlik ilan ediliyor. Bu çatışma sırasında Lenkeran şehri harabeye çevrildi ve 20'den fazla silahsız Müslüman öldürüldü²⁹.

Dönemin kaynaklarına göre, yerel partizan gruplar tarafından geri çekilmeye zorlanan bolşevik gruplar, deniz feneri kulesine mevzilenerken, güçlerimizin saldırısını durdurmaya çalışırken silah ve

²⁷ *Po svedeniyam, sobrannim mnoyu v Djavatskov uезде (çerez opros çinov uezdnoy administračii i liç, zasluživayuşix polnouo doveriya) polojenie v Lenkoranskom uезде, zanyatom bolşevikami takovoe* (Baku: 1919, iyulya // Azerbaycan Respublikası Dövlət Arşivi, Fond № 2898, siyahı №1, iş № 5, vərəq 7.

²⁸ *Raport. Predsedatelyu sovetu ministrov* (Baku: 1919, iyulya) // Azerbaycan Respublikası Dövlət Arşivi, Fond № 2898, siyahı №1, iş № 5, vərəq – 6.

²⁹ *Lenkoran* (Ot naşeqo korrespondenta) // Azerbaydjan. 1919, 7 oktyabrya, s. 4.

makineli tüfeklerle Müslüman evlerine ateş açtılar. Şehrin sadece bir kale kısmı bolşeviklerin elindeydi, geri kalanı ise yiğitlerimizin elindeydi. Kahraman insanlar cesurca toprakları için savaştılar. Kuşatma altındaki bolşevikler herkesten intikam aldı ve masum insanları öldürdü. Yerel halk arasında bölünme yaratmaya çalışan bolşevikler, selefleri gibi, müzakere amacıyla gönderdikleri heyet aracılığıyla yerel Müslümanlardan bölgeyi kendileri adına kimin fethettiğini bulmalarını isteyince, gönüllü gruplar Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü için tek vücut olarak mücadele ettiklerini açıkladılar³⁰.

O dönemde Azerbaycan hükümeti, Lenkeran ilçesindeki katliamları önlemek ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin iktidarını tesis etmek amacıyla "Lenkeran Müfrezesi"ni oluşturmaya başladı. 1919 yılı Ağustos ayı başında Genelkurmay Başkanı Tümgeneral Habib Bey Salimov komutasındaki askeri birlikler Hacıgabal, Salyan, Pokrovka, Prişib ve Lenkeran yolu üzerinden kazaya doğru ilerledi.

Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti Askeri Bakanı S.Mehmandarov, 23 Temmuz 1919'da Lenkeran halkına hitaben yaptığı konuşmada, hükümetinin iradesiyle Anavatan'ın ayrılmaz bir parçası olan Lenkeran ilçesindeki iç savaşa bir an önce son vermek, bölgede düzen sağlanarak sivil halkın saldırgan ve katillerden kurtarılması amacıyla bir müfrezenin gönderildiği kaydedildi³¹. Dilekçede ayrıca şunlar belirtildi: ""Bölgede silahlı kuvvetlerimizin kontrolünde Azerbaycan hükümeti kurulacaktır.. Sözde "Muğan Cumhuriyeti"nin kendi kendini tayin eden hiçbir yönetiminin faaliyet göstermesine izin verilmeyecek. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bir parçası olan Lenkeran vilayetinde emirlere uymayan herkes savaş kanunlarına göre isyancı olarak sorumludur. Rus halkına yönelik her türlü soyguna ve şiddete karşı uyarıyorum. Çünkü onları diğer illerin halklarıyla aynı ölçüde Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşı olarak görüyorum"³².

³⁰ Lenkoraneç. *Lenkoran* (Ot naşeqo korrespondenta) // Azerbaydjan. 1919, 24 iyulya, s. 4.

³¹ *Delo № 14-1919 q. Voennoe Ministesto Azerbaydjansko Respubliki* // Azerbaycan Respublikası Dövlət Arşivi, Fond № 894, siyahı, № 10, iş № 133, vereq 32a-32b; *Vozzvanie k jitelyam Lenkoranskoqo uezda* (Baku: 1919, 23 iyulya) // Azerbaycan Respublikası Dövlət Arşivi, Fond № 2898, siyahı №1, iş № 5, vereq 1.

³² *Delo № 14-1919 q., a.g.e.; Vozzvanie k jitelyam Lenkoranskoqo uezda, a.g.e.*

Bu olayları kaydeden M.B. Memmedzade şunları yazmıştır: "Genç Azerbaycan ordusunun ilk tatbikat gezisi, Muğan Ovası ve Lenkeran kazasında yaşayan ve Azerbaycan hükümetini tanımak istemeyen Rusların top, silah ve makineli tüfeklerle donatılarak zapt edilmesiyle ilgiliydi. . Burada yaşayan Ruslar her zaman savaşa hazır askerlerdi. Temmuz 1919'da Mirliva Salimov komutasındaki Azerbaycan ordusu, adı geçen Rus halkını silahsızlandırmak için Muğan ve Lenkeran'a doğru hareket etti. Kısa sürede kahraman milli ordumuz Lenkeran ilçesini ve Muga'yı Azerbaycan'a bağladı. Zulüm ve anarşiyle boğuşan halka barışı getirdi. Bütün bunlar bir damla kan dökülmeden yapıldı"³³.

Bolşeviklerin birleşik ulusal güçlerin baskısı altında Lenkara'yı terk etmesinden sonra şehir, "birleşik ve bölünmez Rusya" için savaşan Beyaz Muhafız Birlikleri eline geçti. Esas amaçları Lenkeran eyaletini "bağımsız bir eyalet" olarak tutmak ve burayı Denik ordusunun üssü haline getirmektir. "Mugan hükümeti"nin temsilcileri hedeflerine ulaşmak için Lenkeran bölgesindeki Müslüman halkın kurtarıcısı kahraman Cemal Paşa ile görüşmelere başlar. Sovyet tarihçiliği bu görüşmelerin İran büyükelçisi Mirza Sadık Han aracılığıyla yürütüldüğünden bahseder. "26 Haziran'da büyükelçi aracılığıyla Müsavat birlikleri komutanına gönderdikleri ultimatonda, 12 saat içinde şehirdeki kuşatmanın kaldırılmasını ve Astara'ya doğru çekilmelerini talep ettiler. İlyuşevič bu kadar keskin bir ultimatoma verirken hâlâ İngilizlere ve Denikin'e güveniyordu"³⁴. Cemal Paşa, cevabında ultimatomunda Lenkeran vilayetinde Azerbaycan hükümeti dışında hiçbir hükümeti tanımadığını belirtti.

14 Temmuz'da Cemal Paşa komutasındaki birleşik kuvvetler kanlı bir çatışmanın ardından Garmatuk köyünü ele geçirdi. Tangerud köyündeki askeri karargahı Garmatuk köyüne taşıdı. Bu sırada Zuvan'a gelen Bey Eşref'in grubunun yardımıyla Şahveran, Lenkeran şehrini üç yönden kuşatır. Ancak modern silahlarla donanmış bolşeviklerin saldırısına dayanamayıp geri çekilmek zorunda kaldılar. Bu konuda "Azerbaycan" gazetesi şunu yazdı: "Eğer orduya yakın zamanda mermi ve yardım ulaştırılmazsa geri çekilmek zorunda kalacak. Bu sefer Lenkeran ve Astara ilçeleri tamamen yıkılıp harabeye dönüşecek. Bunun

³³ Memmedzade, M. B., *a.g.e.*, s. 102.

³⁴ Alizade, N., *a.g.e.*, s. 95-96.

yaşanmaması için Hükümetimizin yardımını bekliyoruz” dedi”³⁵. Bunun üzerine Yüzbaşı Ahmed Bey Raşidbeyov komutasında 450 Azerbaycan askeri birliği Astara'ya gönderildi. O sırada General Salimov komutasındaki Milli Ordu birliklerimiz kuzeyden Lenkeran bölgesi sınırlarına doğru ilerliyordu.

Ordumuzun güneyden ve kuzeyden şehrin içlerine doğru ilerlemesi müzakerelerin lehimize sonuçlanmasını etkilemekten başka bir şey yapamazdı. Durumun vahim olduğunu gören "Mugan hükümeti" Azerbaycan hükümetine boyun eğmek ve silahları teslim etmek zorunda kaldı. 12 Ağustos'ta Azerbaycan Milli Ordusu'na bağlı birlikler Lenkeran şehrine girerek bölgedeki köyleri Beyaz Muhafız Birliklerinden temizleyerek silahsızlandırmaya başladı. Kazayı tamamen kontrol altına alan Azerbaycan ordusu, 15 Ağustos itibarıyla muhafızlardan 20 top, 4 makineli tüfek, 1 zırhlı araç, 4 bin mermi, 3 kamyon, 209 at ve diğer ganimetleri ele geçirdi³⁶.

Lenkeran Genel Valisi Cevad Bey Malikyeganov, 20 Ağustos'ta Lenkeran ilçesi halkına hitaben şunları söyledi: "Bugünden itibaren geçmiş düşmanlığınızı unutun, rahat ve çalışkan hayatınıza yeniden başlayın. Demokratik temelde örgütlenen Azerbaycan Cumhuriyeti'nde, milliyeti ve dini ne olursa olsun tüm vatandaşlar kanun önünde eşittir”³⁷.

Bu sahneyi dönemin basınına yansıtan yazar şöyle yazıyordu: "Birliklerin ve çok sayıda partizan grubunun Garmatuk köyünden şehre doğru hareketi halk tarafından sevinçle karşılandı. Güçlerimiz görkemli bir kortej ile şehre girer girmez, dini orkestra tarafından Türk marşı sesleriyle karşılandı. Burada toplanan halk, "Yaşasın Azerbaycan, yaşasın askerlerimiz ve subaylarımız!" diye sloganlar ataraq, yüksek sesle bağıldılar. Çatı katlarında ve sokağın her iki yanında kadınlar, çocuklar ve erkekler askerlerin etrafını sardı ve sevinç sesleri eşliğinde onlarla birlikte hareket etti. Kentin eteklerindeki "Kalaycı" mahallesinin kadınları ise kortejini Kur'an-ı Kerim, tuzlu ekmek ve çiçeklerle karşıladı. Burada toplanan kadınlar tek bir ağızdan, "Allah bayrağımızı memleketlerimizde daima gururla dalgalandırsın" dediler. Tören geçidi

³⁵ *Lenkoran* (Ot naşeqo korrespondenta) // Azerbaydjan. 1919, 20 iyulya, s. 3.

³⁶ *Lenkoran* (Ot naşeqo korrespondenta) // Azerbaydjan. 1919, 30 avqusta, s. 4.

³⁷ *Lenkoran* (Ot naşeqo korrespondenta) // Azerbaydjan. 1919, 20 avqusta, s. 3.

tüm yol boyunca ilerlerken, evlerin çatı ve pencerelerinden çiçekler saçılıyor ve "Yaşasın Azerbaycan!" sloganları atılıyor. Yüksek sevinç sesleriyle "Yaşasın genç ordumuz" sloganları atılır"³⁸. Yazarın kendinden emin bir şekilde ifade ettiği gibi, "12 Ağustos 1919, Lenkeranlıların hayatındaki en önemli gün olarak girildi."

Böylece Lenkeran kazasıyla bolşevik-ermeni ve Denikin güçlerinin hakimiyeti sona erdi. Tümgeneral Habib Salimov, Muğan'da kazandığı büyük zaferin ardından Lenkeran'a doğru yola çıktı. Lenkeran'a gelişi büyük bir tatille kutlandı. Teymurbey bu olayı büyük bir sevinçle şöyle yazmıştı: "24 Ağustos Cumartesi günü saat 16.00'da Tümgeneral Salimov komutasındaki kurtarma ekipleri güvenli bir şekilde Lenkeran'a ulaştı ve buradaki halk tarafından sıcak bir şekilde karşılandı. Ordumuzun gelişi münasebetiyle şehir Azerbaycan'ın milli bayraklarıyla süslendi; evler, dükkânlar halı, ipek ve diğer malzemelerle kaplıydı; Ordunun yürüdüğü sokaklarda halılarla, ter çiçekleriyle, aynalarla ve yeşillik çelenkleriyle kaplı beş kemer düzenlendi. Kemerlerin üzerinde Seyid Ağazade hocanın yazdığı şu mısralar yazılıydı:

"Vetenimizin ufkunda, genç ordunun karşısında, herkesin mutlu ruhunu aydınlatan yeni bir Müslüman ayı belirdi. Allah'ım, bu ayın dünyadaki nurunu destekle ve arttır ki, barışa, vatan sevgisine, güce, şan ve şerefe giden yolumuzu aydınlatsın. Yaşasın vatanın refahı için çalışan kahraman askerlerimiz".

Ordu komutanı General Salimov, şehrin kuzey Forshtat kesiminde halk tarafından tuz ve ekmekle karşılandı; aralarında şunlar da vardı: Genel Vali Cevad Bey Melikyeganov, Müslüman gönüllü gruplarının tanınmış lideri Türk zabiti Albay Yusif Camal Bey, ilçe başkanı Mehrali Bey Ferzalibayov, Lenkeran Şehri Muhtarı Esad han Talishinski ve diğer ileri gelenler hazır bulundu. General Salimov masaya yaklaştığı anda bölge kadısı Mahmudzade'ye şu konuşmayı yaptı: "Uzun bir süre Yüce Tanrı'ya, ülkeyi kızıl terör ve tam bir anarşi içinde tutan kötü işgalcilerden bizi kurtarması için dua ettik; ama sonunda Yüce Tanrı duamızı duydu ve bize acıdı ve ülkeyi kanunsuz, hırsız hükümetlerden kurtarmanız için sizi gönderdi. Rabbim ülkemizin refahı ve mutluluğu

³⁸ Salman bek. *Lenkoran* (ot naşeqo speşialnie korrespondenta) // Azerbaydjan. 1919, 22 августа, s. 4.

uğruna ömrünüzü uzun etsin.

Hacı Ağabal'a hitaben şunları söyledi: "Müslümanları gözümüzün önünde soyan, öldüren bolşeviklerin aşırı hakaret ve hakaretlerine maruz kaldık," bu çirkin, yürek parçalayıcı vahşetlere itiraz edemedik, çünkü en ufak bir protesto tezahürü olarak korkunç işkencelere maruz kaldık. Artık ordumuzun gelmesiyle yıkıcılardan, işkencecilerden kurtulduk".

Sonunda konuşan General Salimov şunları söyledi: "Yerel halkın, özellikle de Müslümanların keyfilikten ve şiddetten çok acı çektiğini çok iyi biliyoruz, ancak artık insan iradesinin bu kötü tezahürü gerçekleşmeyecek, çünkü ben buraya hükümetimin talimatıyla anarşiyi ve keyfiliki ortadan kaldırmak için gönderildim. vatan uğruna eski yaranızı unutarak, komşularınızla barış ve dostluk içinde yaşamaya çalışacaksınız. Onlar aynı zamanda ülkemizin tam teşekküllü vatandaşlarıdır. Çünkü Azerbaycan, dini ve milliyeti ne olursa olsun tüm vatandaşların vatanıdır. Kurallara uymayanların ağır şekilde cezalandırılacağını bilin. "Kim vatanını seviyorsa, geçmişi hatırlamadan komşularına karşı nazik ve samimi olmalıdır"³⁹. Bu cesaret verici konuşmalar millete ve vatana bağlı kahramanlığın ve hümanizmin vücut bulmuş haliydi.

Böylece bölgedeki ortak düşmana karşı birleşen yerel partizan grupların komutanları Cemal Paşa'nın ve Azerbaycan Milli Ordusu'nun kahramanlıkları sayesinde, iki yıl içinde milliyetçi Rusların, ermeni eşkıyaların ve onların patronları bolşeviklerin katliamları sona erdi. 1919 baharında milli güçlerin şiddetli çatışmalarıyla Lenkeran ilçesi düşman kuvvetlerinden temizlendi ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin toprak bütünlüğü sağlandı.

Lenkeran bölgesinde bolşevik-ermeni taşnak çetelerinden, milliyetçi Rus ve Beyaz Muhafız Birlikleri güçlerinden kurtarılmasının ardından Azerbaycan hükümeti, yıkılan ve yakılan köyleri yeniden ayağa kaldırmaya başladı. Bu amaçla 15 Eylül 1919'da Lenkeran kazası Devlet Koruma Müfettişliği, bolşevik-ermeni çeteleri tarafından yakılan Yeddioymag, Şikhlar, Dadlı, Hüseyinhacılı ve Allahyarlı köylerini ziyaret

³⁹ Teymurbek. *Lenkoran* (ot naşeço speçialnie korrespondenta) // Azerbaydjan. 1919, 3 sentyabrya, s. 4.

ederek tahıl dağıtımı konusunda talimat verdi. Yangın mağdurlarının ihtiyaçları doğrultusunda nüfus sayısına göre ürünler. Ailenin her ferdine 3 girven (bir girven 400 grama denk gelir) pirinç, 14 girven arpa ve 6 girven buğday verildi. Çoğu barakalarda ve yarı inşa edilmiş bir alanda yaşıyordu, ve bu da sağlıklarını olumsuz etkiliyordu. Müfettiş, bu amaçla ihtiyaç sahibi olanlara ayda 20 girvan gıda, ekim için tahıl, tarla sürmek için tarım aletleri ve ev inşa etmek için orman malzemesi vereceğini söyledi⁴⁰.

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde beşinci nahiye denetimine dahil edilen Lenkerana nahiyesine yardım amacıyla 1919 yılı Eylül ayından itibaren 8.205 kişiye gıda yardımı yapılmıştır. Kısa bir süre içinde müfettişlik, 1.184 pud buğday, 2.963 pud arpa kabuğu çıkarılmış tane ve 33 pud pirinç olmak üzere toplam değeri 446.000 ruble olan 20 pud sağladı. Lenkeran'da halkın günlük gıda ihtiyacını karşılayan 50 kişilik yetimhanenin yanı sıra 500 kişiye de gıda temini sağlayacak yemek istasyonu açıldı. Hükümetin talimatıyla 34 boğa satın alınarak halkın kullanımına dağıtıldı. Şehirdeki 1.600 evin onarımı için ev sahiplerine 2.437 kirit ve kerestenin yanı sıra çeşitli inşaat malzemeleri verildi⁴¹.

Gördüğünüz gibi iki yıl boyunca yağmalanan ve tahrip edilen bölgedeki durum oldukça üzücüydü. Gazze'nin Rudakenarud köy topluluğunun yetkili temsilcisi Şikhali Sadikhov, İranlı eşkıyaların baskınları ve bolşevik isyanları sırasında yıkılan köyün mevcut durumuyla ilgili olarak Bakü Valisi'ne başvurdu. Köyün içinde bulunduğu zor duruma dikkat çeken yetkili temsilci, validen açlık çeken köyün temel ihtiyaçlarının karşılanmasını ve yıkılan evlerin yeniden inşasına yardım edilmesini istedi. Başvuruda, zamanında yardım sağlanmadığı takdirde nüfusun açlık ve soğuktan öleceği belirtiliyor⁴².

Lenkeran bölgesinin Azerbaycan Cumhuriyeti'ne bağlanmasında büyük hizmetleri olan Başbakan N. Yusifbeyov'un hükümet kabinesinin istifasına ilişkin yerel aydınların 3 Ekim 1919'da gönderdiği protesto

⁴⁰ Teymurbek. *Eddi-Oymaq* (Ot naşeqo korrespondenta) // Azerbaydjan. 1919, 2 oktyabrya, s. 3.

⁴¹ İstoriya Azerbaydjana po dokumentam i publikaçiyam. Pod redakçiey akademika Z. M. Buniyatova. Baku: Elm, 1990, s. 173-174; *Adres-Kalendar Azerbaydjanskoj Respubliki na 1920-y q.* / Otvetstvennyj za vipusk: V. Baxmanlı. - Baku: "Naqıl Evi".- 2011, s. 257.

⁴² *Po Azerbaydjanu: Qolodayuşee selenie* // Azerbaydjan. 1920, 11 yanvarya, s. 3.

mektubunda şöyle deniyordu: "Biz Lenkeran vatandaşlarını, 18 ay boyunca uğradığımız soygun ve katliamlardan kurtaran, şerefli kurtarıcımız, dürüst ve namuslu Başbakanımız N. Yusifbeyov'un istifasını duyduktan sonra büyük hayal kırıklığına uğradık"⁴³. Lenkeran şehrinde faaliyet gösteren "Türk Öğretmen ve Öğretmenler Sendikası" adına gönderilen protesto mektubunda ise şu ifadelere yer verildi: "Biz Lenkeran şehrinin eğitim emekçileri ve öğretim elemanları olarak bugün genel kurul toplantımızda, N. Yusifbeyov'un kabinesinin istifası konusunu tartıştıktan sonra parlamentodan, yaşadığımız zor dönemde onun istifasını kabul etmemesini istiyoruz"⁴⁴. Yerel Müslüman halk adına gönderilen her iki mektupta da Meclis'ten N. Yusifbeyov'a yeni bir kabine kurma talimatı verilmesi talep ediliyordu.

Lenkeran bölgesinde Azerbaycan hükümetinin kurulması bölgede barış ve refah ortamının oluşmasını sağlamıştır. Önceki zamanların aksine hem Azerbaycanlılar hem de Ruslar barış içinde yaşadılar. Bu konuya ilişkin Lenkeran ve Mugan'daki Rus nüfus temsilcilerinin bölgenin özel yetkili temsilcisine gönderdiği dilekçede, ülkede iki millet arasında barışçıl çalışmaya izin veren bir düzenin kurulduğu belirtildi. Rus halkına yönelik herhangi bir baskıya ilişkin herhangi bir şikayet olamaz. Bölgenin Azerbaycanlı yetkilileri, çalışma hayatımızda milliyetten bağımsız olarak tüm vatandaşlara karşı en iyi tutumu ve her türlü desteği göstermiştir. Şehir ve bölge tamamen sakin ve düzenliydi⁴⁵.

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Lenkeran bölgesinde uyguladığı diğer önemli tedbirlerden biri de bölgedeki genç ordumuzun güçlendirilmesine yönelik genel seferberlikti. Dönemsel kaynaklara göre, "Lenkeran'da Savunma Bakanı'nın da katılımıyla gerçekleştirilen seferberliğin ilk günü oldukça başarılı geçti. Askere alınanlar gönüllü olarak orduya katılırlar, imtiyazlılar orduya gönüllü olarak katılırlar. Tüm nüfusun ruh hali çok yüksekti"⁴⁶.

⁴³ *K otstavke kabineta N-b. Usubbekova: İz Lenkorani // Azerbaydjan. 1919, 3 oktyabrya, s. 4.*

⁴⁴ *K otstavke kabineta N-b. Usubbekova: İz Lenkorani // Azerbaydjan. 1919, 3 oktyabrya, s. 4*

⁴⁵ Lenkeran. *Zayavlenie predstaviteley ruskoqo naseleniya // Azerbaydjan. 1919, 14 oktyabrya, s. 4.*

⁴⁶ *V Lenkorani // Azerbaydjan. 1919, 17 sentyabrya, s. 4.*

Lenkeran bölgesinde Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte bölgede barış ve huzur ortaya çıkmıştır. Azerbaycan hükümeti kazada asayişin sağlanmasına büyük önem verdi. Bölgede resmi keyfiliğin önlenmesi amacıyla İçişleri Bakanlığı Lenkeran özel yetkili temsilcisi B. H. Nahçıvanski'nin talimatıyla şu ifadelere yer verildi: "Son dönemde bana emanet edilen bölge halkından, çeşitli kurumlara, yerel yönetimin uygulamalarıyla ilgili çok sayıda şikayet geliyor. Bu beni çok endişelendiriyor. Buna özellikle dikkat etmeliyiz. Çünkü anarşiden en çok etkilenen yerlerden biri olan Lenkeran halkı yakın zamanda özgürlüğe kavuştu. Bu bakımdan Vatanını seven her yönetim temsilcisi şunu unutmamalıdır ki, çalışan sivillerin barışı ve kültürel gelişimi için yönetimin üzerine düşen görevleri dürüstçe yerine getirmesi gerekmektedir. Herhangi bir yasa dışı eylem ülkeme ihanet olarak kabul edilecek ve hukuka göre yargılanacaktır"⁴⁷.

Ancak incelenen dönemde Azerbaycan'ın tüm bölgelerinde olduğu gibi Lenkeran'da da toprak sorununun çözülmemesi bolşeviklerin harekete geçmesine yol açmıştır. Böylece Lenkeran bölgesinde yasal Azerbaycan hükümetinin kurulmasının ardından bölgede kalan bolşevikler yeniden daha aktif olmaya başladı. Köylüleri hükümete asker vermemeye, vergi ödemeyi reddetmeye ve çeşitli yükümlülükleri yerine getirmeye çağırdılar.

Lenkeran vilayetinin Şahağacı köyü sakinlerinden bir grup tarafından 23 Kasım 1919'da İçişleri Bakanlığı'na yazılan dilekçede, köyde yaşayan bolşevikler, yakın geçmişte yaşanan anarşi ve keyfiliği unutarak, propaganda yaparak yerel halkı isyana kışkırtmak. Bolşevikler, köylülerin girişimcinin topraklarına el koyması, vergi ödememesi ve gençlerin orduya katılmaması için kampanya yürüttü⁴⁸.

Han Nahçıvanski, kazada bolşeviklerin etkinliğini dikkate alarak, 6 Mart 1920'de İçişleri Bakanı M. Vakilov'a gönderdiği telgrafta, Lenkeran bölgesindeki Sovyetlerin ajitasyonuna karşı tedbirlerin alınmasına ilişkin

⁴⁷ V Lenkorani // Azerbaydjan. 1919, 13 noyabrya, s. 4.

⁴⁸ Proşenie: Jiteley sel. Şax-Aqaça Butasarskoqo obşestva, Lenkoranskoqo uezda. İsmaila Kerbalay Aşum oqlı, Ferziya Sadıx oqlı, Qamid Aqad oqlı i Qabiba Kerbalay Amanulla oqlı, jivuşix v svoem sele. Qospodinu Bakinskomu qubernatoru (1919, 23 noyabrya) // Azerbaycan Respublikası Dövlət Arşivi, Fond № 894, siyahı, № 4, iş № 115, vərəq - 33a-33b.

şunları yazıyordu: "Muğan bölgesindeki Rus köylerinde bolşevik hareketi desteklemek için aktif kampanyalar yürütüyorlar. Propagandacılar kampanyalarını daha da genişlettiler ve Lenkeran bölgesinin Pokrovka ve Privolni köylerinde yaygın olarak faaliyet gösteriyorlar. Raporlara göre ajitatörlere büyük miktarlarda para aktarılıyor ve bu köylerin halkı silahlandırılıyor. Bunu önlemek için Lenkeran garnizonuna silah ve mühimmat sağlanmalıdır. Mevcut durum dikkate alınarak yerel Müslüman partizan gruplarının fişeklerle donatılması gerekiyor. Gelmelerini engellemek için askeri güce ihtiyacım var"⁴⁹. Böylece hükümet, kazada oluşabilecek tehlikeyi önlemek amacıyla 14 Mart'ta "Lenkeran kazasında sıkıyönetim" ilan etmişti⁵⁰.

28 Nisan 1920'de Azerbaycan'da Sovyet iktidarının kurulduğu haberi aynı gün Lenkeran'a ulaştı. Milli güçlerin direnişine rağmen Lenkeran bolşevikleri 28 Nisan'da 4 tarafsız ve 3 komünistten oluşan bir askeri devrim komitesi kurdular. 3 Mayıs 1920'de bolşeviklerin önderliğinde Lenkeran Acil Devrim Komitesi kuruldu⁵¹. Böylelikle Lenkeran şehrinde ve Zuvand bölgesi hariç tüm bölgede iktidar kısa bir süreliğine bolşeviklerin elinde oluyor. "Askeri-devrimci komitenin 5 Mayıs 1920 tarihli kararıyla Lenkeran şehri belediye idaresi kaldırılarak yerine şehir ihtilal komitesi kuruldu"⁵².

Lenkeran bolşevikleri bölge ve şehir devrim komitelerinin, ilçe ve köy devrim komitelerinin şubelerini örgütlediler. Azerbaycan Cumhuriyeti'nden miras kalan devlet idareleri kaldırılarak yerlerine yeni Sovyet idareleri kuruldu. Devrimci komitenin askeri dairesi, eğitim dairesi, gıda dairesi, yoksul köylülere toprak dağıtımı için toprak dairesi ve Azerbaycan acil durum komisyonunun acil durum organları örgütlendi. Kısa sürede komünistlerin önderliğinde devrimci komiteler ve diğer Sovyet organları örgütlendi. Sovyet tarih yazımında "Altın Ordu,

⁴⁹ *Raport. Azerbaydjansko Respublika Osobo-Upolnomoçenniy po upr. Lenkoranskoqo uezda: Qospodinu Ministru Vnutrennix Del* (Lenkoran: 1920, 6 marta) // Azerbaycan Respublikası Dövlət Arşivi, Fond № 894, siyahı, № 7, iş № 26, vərəq - 72.

⁵⁰ Alizade, N., *a.g.e.*, s. 106.

⁵¹ Mirhadiyev, M. M. *Azerbaycanda proletar diktaturasının ilk hakimiyet orqanlarının – inqilab komitelerinin teşkili* // Azerbaycan Sovet Sosialist Respublikasının 40 illiyi. Bakı: 1960, s. 65.

⁵² Alizade, N., *a.g.e.*, s. 111.

kazada Sovyet yetkililerinin örgütlenmesine yardımcı oldu"⁵³ ibaresinin kullanılması, kazanın zorla ele geçirildiğini ifade ediyordu. Öte yandan "İktidardan uzaklaştırılan sömürücü sınıflar tarih sahnesinden gönüllü olarak çıkmak istemiyor" ifadesinin kullanılması bölge halkının bolşevik güçleri istemediğinin göstergesiydi. Bu açıdan milli güçler yeni kurulan bolşevik hükümetine ciddi bir direniş göstermişti.

Sovyet tarihçiliği bu direniş hareketini kendine has bir biçimde kaydetti. Lenkeran bölgesinde örgütlü bir proletaryanın olmayışının sebebini yerel halkın bir kısmının geri kalmışlığı olarak gördüler. Yerel Sovyet örgütlerinin gıda politikasında yaptığı hatalar - yoksul köylülerin tüm yiyeceklerinin alınması, hatta tohumluk olarak saklanan tahılların dahi karşı devrime yiyecek sağlaması, geri kalmış yoksul köylülerin bir kısmının karşı devrim cephesine katılmasına neden oldu⁵⁴. Ayrıca ayaklanmanın diğer temel nedenlerinden biri de Sovyetlerin büyük toprak sahipleriyle birlikte tüm toprakları köylülerin elinden alıp devlete vermesiydi. Bolşeviklerin boş vaatlerinin yerine getirilmemesi, yerel halk tarafından onlara karşı büyük bir protestonun başlamasına yol açtı. Böylece Mayıs 1920'de Lenkeran kazasında başlayan ve giderek yoğunlaşan Sovyetlere karşı mücadele tam bir yıl boyunca - Mayıs 1921'e kadar devam etti.

Cemal Paşa, G. Taghiyev, Shahvera, H. Ramazanov, İbrahimhalil ve diğerlerinin önderliğindeki partizan grupları, başta ilçenin Bilesuvar ile Astara arasındaki dağlık kesiminde olmak üzere bolşevik hükümetine karşı ciddi bir direniş gösterdi. M. A. Resulzade, Azerbaycan halkının gönlünde büyük bir kahraman olarak bilinen Yusif Cemal Paşa'nın Lenkeran ilçesinde komutan olarak aylarca bolşeviklere karşı direndiğini söyledi⁵⁵.

Mirza Bala Memmedzade, Lenkeran kazasında bolşeviklere karşı ayaklanmanın 15. yıl dönümü dolayısıyla yazdığı yazıda şunları kaydetti: Cemal Paşa hazırladığı Azerbaycan bayrağıyla Lenkeran'a doğru yola çıktı ve düşmana karşı büyük bir isyan başlattı. Ruslar Lenkeran'da ancak savaş gemilerinin yardımıyla kalabiliyorlardı. Astara'ya kadar kıyı

⁵³ Mirhadiyev, M. M., *a.g.e.*, s. 66

⁵⁴ Alizade, N., *a.g.e.*, s. 136.

⁵⁵ Rəsulzadə, M. Ə., *a.g.e.*, s. 80)

bölgelerine yağın top mermileri işe yaramadı. Cemal partizan birliklerine önderlik ederek onları düzenli bir ordu haline getirdi⁵⁶. Yazar daha sonra, Cemal Paşa komutasındaki dağlarda sel gibi akan ve ormanlarda kaplanlar gibi sıçrayan Mücahidlerin Astara'yı ve hatta Şahgazi'yi ele geçirerek Lenkeran'a yaklaşarak şehri kuşattığını yazmıştır. Bu inatçı direnişe dayanamayan bolşevik ordusu Sari adasına çekilmek zorunda kaldı⁵⁷.

Yerel halkın isyancılara katılmasını engellemek için felaketi kontrol altına almaya çalışan bolşevikler, bölgedeki sayısız siyasi komünist lider ve propagandacı, Azerbaycan ordusu adı altında bolşevik propagandası yapıyor, yağma ve soygun yapıyor, ve bu tür eylemlerle milli kuvvetlere karşı yöneldiler. bolşevikler, Lenkeran isyanını bastırmak için Azerbaycan Sovyet hükümetinin başı Neriman Nerimanov'u Lenkeran'a gönderdi. N. Narimanov bildirilerle halka hitap ederek, Rus ordusunun ülkemizde kalmayacağını, buradan İran ve Hindistan'a geçerek İngilizlerin zulmüne uğrayan mazlum kardeşlerimizi kurtaracağını belirtti.

Cemal Paşa, Aralık 1920'de Şahağaç ile Lenkeran arasında beş gün süren ve zaferle sonuçlanan savaşta kahramanca şehit düştü. Bölgede, kendisini bolşeviklerden kurtarmak için vefat eden kahraman Türk subayının şehadetiyle ilgili efsaneler vardı. Bu, yerel halkın kahramanlarına duyduğu büyük sevginin sonucuydu. Cemal Paşa'nın şehadetinden sonra düşman kuvvetlerinin direnişi karşısında partizan birlikleri zayıflayarak geri çekildiler⁵⁸.

Böylece Cemal Paşa'nın şehadetinden sonra milli kuvvetlerin güçlü direnişine rağmen isyan bastırıldı. Yerel partizan gruplarının liderleri Hüseyin Ramazan, Şahveran ve diğerleri İran'da bolşevik ajanlar tarafından öldürüldü. Ancak Sovyet hükümetine karşı protestolar 1930'lara, kolektifleştirme dönemine kadar devam etti.

Sonuç

Kuzey Azerbaycan'ın güneydoğu bölgesinde ülkenin toprak bütünlüğünün sağlanması mücadelesi ağustos 1919'da Azerbaycan Milli

⁵⁶ Mirzə Bala, *a.g.e.*, s. 276.

⁵⁷ Mirzə Bala, *a.g.e.*, s. 276-277.

⁵⁸ Mirzə Bala, *a.g.e.*, s. 276-277.

Ordusu'nun ve Türk subayı Cemal Paşa komutasındaki yerel partizan birliklerinin zaferiyle sona erdi. Azerbaycan ordusunun bölgedeki cesareti ve kahramanlığı sayesinde düşman kuvvetleri teslim oldu. Bu kahramanca mücadele sonucunda Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla devletin toprak bütünlüğü sağlandı.

Türk subayı Cemal Paşa önderliğinde ortak düşmana karşı birleşen yerel partizan grupların ve Azerbaycan Milli Ordusu'nun kahramanlıkları sayesinde bölgede, milliyetçi rusların, ermeni eşkıyaların ve onların patronları bolşeviklerin katliamları durduruldu. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde Lenkeran bölgesinde barış ve refah ortamı oluşmuştur.

Bölgenin bolşevik-ermeni çetelerden, milliyetçi Rus ve Ağvardist güçlerden kurtarılmasının ardından Azerbaycan hükümeti, yıkılan ve yanan köylerin restorasyonuna başladı. Yakılan ve yıkılan köy halkına yardım edilmesi yönünde talimat verdi.

28 Nisan 1920'de Azerbaycan'da Sovyet iktidarının kurulmasının ardından Lenkeran'da milli güçlerin direnişine rağmen 28 Nisan'da şehirde bolşeviklerden oluşan askeri devrim komitesi örgütlendi. Ancak Cemal Paşa önderliğinde yerel partizan gruplar Lenkeran bölgesinde bir yıla kadar bolşeviklere karşı savaştı. Cemal Paşa'nın kahramanca şehit edilmesinin ardından partizan grupların ciddi direnişine rağmen isyan yenilgiyle sonuçlandı.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Azerbaycan Cümhuriyeti Parlamenti: Daxiliye nezaretine. (Bakı: 1920, 5 yanvar) // Azerbaycan Respublikası Dövlət Arşivi, Fond № 894, siyahı № 2, iş № 18, vereq 114.

Vozzvanie k jıtelyam Lenkoranskoqo uezda (Baku: 1919, 23 iyulya) // Azerbaycan Respublikası Dövlət Arşivi, Fond № 2898, siyahı №1, iş № 5, vereq 1.

V Anqılıyskiy ştab. Kopiya v Azerbaydjanskiy Parlament // Azerbaycan Respublikası Dövlət Arşivi, Fond № 894, siyahı, № 4, iş № 97, vereq 4.

V Anqiliyskiy ştab. Kopya v Azerbaydjanskiy Parlament: Muqanskaya Kraevaya Uprava. (Lenkoran: 1919, 31 marta) // Azərbaycan Respublikası Dövlət Arşivi, Fond № 894, siyahı, № 4, iş № 97, vərəq 7.

Delo № 14-1919 q. Voennoe Ministesto Azerbaydjansko Respubliki // Azərbaycan Respublikası Dövlət Arşivi, Fond № 894, siyahı, № 10, iş № 133, vərəq 32a-32b.

Po svedeniyam, sobrannim mnoyu v Djavatskov uезде (çerez opros çinov uездnoy administraçii i liç, zasluživayuşix polnouo doveriya) polojenie v Lenkoranskom uезде, zanyatom bolşevikami takovoe (Baku: 1919, iyulya // Azərbaycan Respublikası Dövlət Arşivi, Fond № 2898, siyahı №1, iş № 5, vərəq 7.

Proşenie: Jiteley sel. Şax-Aqaça Butasarskoqo obşestva, Lenkoranskoqo uезде. İsmaila Kerbalay Aşum oqlı, Ferziya Sadıx oqlı, Qamid Aqad oqlı i Qabiba Kerbalay Amanulla oqlı, jivuşix v svoem sele. Qospodinu Bakinskomu gubernatoru (1919, 23 noyabrya) // Azərbaycan Respublikası Dövlət Arşivi, Fond № 894, siyahı, № 4, iş № 115, vərəq - 33a-33b.

Raport. Azerbaydjansko Respublika Osobo-Upolnomoçenniy po upr. Lenkoranskoqo uезде: Qospodinu Ministru Vnutrennix Del (Lenkoran: 1920, 6 marta) // Azərbaycan Respublikası Dövlət Arşivi, Fond № 894, siyahı, № 7, iş № 26, vərəq - 72.

Raport. Predsedatelyu soveta ministrov (Baku: 1919, iyulya) // Azərbaycan Respublikası Dövlət Arşivi, Fond № 2898, siyahı №1, iş № 5, vərəq – 6.

Salnameler

Azərbaycan Halq Cümhuriyyəti (1918-1920): Parlament (Stenoqrafik hesabatlar): [I ciltde]. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin yanında Baş Arşiv İdaresi. Bakı: Azərbaycan, cilt 1. 1998.

Adres-Kalendar Azerbaydjanskoy Respubliki na 1920-y q. / Otvetstvennyy za vıpusk: V. Baxmanlı. - Baku: "Naqıl Evi". - 2011.

Kitap, Makale ve Süreli Yayınlar

Alizade, N. *Lenkeran qezası zehmetkeşlərinin sovet hakimiyyətinin qlebesi ve möhkəmlendirilməsi uğrunda mübarizəsi tarixindən*. Bakı: Azərbaycan Dövlət nəşriyyatı, 1963.

Alizade, N. *Azərbaycanda Sovet hakimiyyətinin qlebesi uğrunda mübarizə tarixindən (Lenkeran qezası zehmetkeşlərinin Sovet hakimiyyətinin qlebesi və möhkəmlənməsi uğrunda mübarizəsi)*. Bakı: Azərneşr, 1974.

Qasımlı, M. C. *Birinci dünya müharibəsi illerinde böyük dövlətlərin Azərbaycan siyaseti (1914-1918-ci iller):* [3 hissədə, III hissə] (senedlər, materiallar, xəritələr və şəkllər). Bakı: "Adiloğlu" nəşriyyatı, III hissə. 2004.

Memmədzadə, M. B. *Milli Azərbaycan hərəkatı*. Bakı: Nicat, 1992.

Mirhadiyev, M. M. *Azerbaycanda proletar diktaturasının ilk hakimiyyət orqanlarının – inqilab komitelerinin teşkili* // Azerbaycan Sovet Sosialist Respublikasının 40 illiyi. Bakı: 1960, s. 54-84.

Rəsulzadə, M. Ə. *Azərbaycan Cümhuriyyəti*. Bakı: Elm, 1990.

Mirzə Bala. *Cemal Paşa (Lenkeran isyanının 15-nci yıl dönümü münasibətilə)* // İstanbul: Kurtuluş, 1935. № 10, s. 275-278.

Astarineç. *Azərbaydjanskaya Astara* // Azərbaycan. 1919, 12 iyulya, s. 4.

V Lenkorani // Azərbaycan. 1919, 17 sentyabrya, s. 4.

V Lenkorani // Azərbaycan. 1919, 13 noyabrya, s. 4.

Deputaçiya Lenkorançev // Kaspiy. 1919, 3 yanvarya (21 dekabrya), s. 4.

Deputaçiya Lenkoranskix musulman u komanduyuşeqo soyuznımı voyskami // Azərbaycan. 1919, 2 fevralya (20 yanvarya), s. 3.

İz Rosskoy Astarı // Azərbaycan. 1918, 8 noyabrya (26 oktyabrya), s. 4.

İstoriya Azərbaydjana po dokumentam i publikaçiyam. Pod redakçiyey akademika Z. M. Buniyatova. Bakı: Elm, 1990.

K polojeniyu v Lenkorani. Lenkoranskaya deputaçiya u Nuru Paşa // Azərbaycan. - 1918, 4 noyabrya (22 oktyabrya), s. 4.

K otstavke kabineta N-b. Usubbekova: İz Lenkorani // Azərbaycan. 1919, 3 oktyabrya, s. 4.

Lenkorani. *Vokruq Azərbaydjanskoqo parlamenta: Pismo iz Lenkorani. Predsedatelyu Azərbaydjanskoqo parlamenta* // Azərbaycan. 1918, 11 dekabrya (28 noyabrya), s. 3.

Lenkoran. *Zayavlenie predstaviteley ruskogo naseleniya* // Azərbaycan. 1919, 14 oktyabrya, s. 4.

Lenkoran (Ot naşeqo korrespondenta) // Azərbaycan. 1919, 14 iyulya, s. 4.

Lenkoran (Ot naşeqo korrespondenta) // Azərbaycan. 1919, 20 iyulya, s. 3.

Lenkoran (Ot naşeqo korrespondenta) // Azərbaycan. 1919, 27 iyulya, s. 3.

Lenkoran (Ot naşeqo korrespondenta) // Azərbaycan. 1919, 20 avqusta, s. 3.

Lenkoran (Ot naşeqo korrespondenta) // Azərbaycan. 1919, 30 avqusta, s. 4.

Lenkoran (Ot naşeqo korrespondenta) // Azərbaycan. 1919, 7 oktyabrya, s. 4.

Lenkoraneç. *V Lenkoranskom uezde* // Kaspiy. 1919, 5 yanvarya (23 dekabrya), s. 4.

Lenkoraneç. *Lenkoran* (ot sobstvennoqo korrespondenta) // Azərbaycan. 1919, 5 iyulya, s. 5.

Lenkoraneç. *Lenkoran* (Ot naşeqo korrespondenta) // Azərbaycan. 1919, 3 iyulya, s. 3.

Lenkoraneç. *Lenkoran* (Ot naşeqo korrespondenta) // Azerbaydjan. 1919, 19 iyulya, s. 3.

Lenkoraneç. *Lenkoran* (Ot naşeqo korrespondenta) // Azerbaydjan. 1919, 24 iyulya, s. 4.

M-n. *Preslovutiy muqanskiy sezd* // Azerbaydjan. 1919, 14 (1) yanvarya, s. 4.

Po Azerbaydjanu: Qolodayuşee selenie // Azerbaydjan. 1920, 11 yanvarya, s. 3.

Salman bek. *Lenkoran* (ot naşeqo speçialnie korrespondenta) // Azerbaydjan. 1919, 22 avrusta, s. 4.

Teymurbek. *Lenkoran* (ot naşeqo speçialnie korrespondenta) // Azerbaydjan. 1919, 3 sentyabrya, s. 4.

Teymurbek. *Eddi-Oymaq* (Ot naşeqo korrespondenta) // Azerbaydjan. 1919, 2 oktyabrya, s. 3.

Xodataystvo lenkoranskix musulman // Azerbaydjan. 1919, 4 yanvarya (22 dekabrya 1918 q.), s. 3.

Extended Abstract

Strikes and demonstrations that started on February 23, 1917 in Petrograd, the capital of Tsarist Russia, ended with the victory of the democratic revolution on the 28th of the month. The news of this victory, which reached the city of Lankaran on March 5, created great joy among the people. Because when we look at history objectively, it is necessary to accept that in the pre-revolutionary period, peasants who were tired of colonial oppression began to occupy landowners and state lands. This situation led to the resumption of peasant uprisings in the region. To prevent this, the local government units of the district immediately adapted the local government system to the new conditions.

However, the Baku Soviet, which was the Bolshevik-Armenian government that came to power in Baku at the end of 1917, disarmed the national forces in the southeastern region as of the end of March 1918, as in other regions of Northern Azerbaijan, and unarmed peaceful Muslim Muslims in the military operation carried out in the name of "establishing the Soviet power". They oppressed the population and massacred thousands of civilians by burning villages.

Following the dissolution of the Baku Soviet at the end of July 1918, on August 1, socialist-revolutionaries, Mensheviks and Armenians established a government in Baku called the "Dictatorship of the Central Caspian and Provisional Executive Committee of the Soviet Executive Committee". Encouraged by this victory, a 10,000-man detachment under the command of Colonel Ilyashevich strengthened in Prishib and began to intervene in emergency operations. At the extraordinary military congress of representatives of Ilyashevich's guard units held in the village of Prishib on 4-5 August 1918, the issue of Muga's authority in Lankaran and Javad provinces was discussed. The Congress established a five-member "interim dictatorship" to govern these regions.

Thus, power in the southeastern region of the Republic of Azerbaijan passed into the hands of chauvinist Russian officers. The Mughan Provisional Military Dictatorship was trying to consolidate its power in the region, relying on the army it had, the Russian National Council in Baku and the support of Deniki.

In order to prevent the massacres committed by Armenian bandits in Lankaran with the support of their bosses, on November 1, 1918, the authorized representative of the Lankaran Muslim community, T. Bayramelibayov, was received by the Commander-in-Chief of the Caucasian Islamic Army Nuri Pasha in Baku. He gave information about the arbitrariness

of the Avetisov gang, which participated in the Baku massacres, their brutal behavior towards unarmed Muslims, mass searches, robberies, unlawful arrests and massacres in the region, and asked him to save the Lankarans from this difficult situation. Nuri Pasha, who listened carefully to the report of the authorized representative at the meeting, said that we knew everything that happened to the Muslim people in the region. Appropriate measures will be taken to stop and eliminate the unlawfulness and arbitrariness of the Avetisov gang. "Tell the Muslims not to wait too long," Nuri Pasha tells his representatives.

The struggle of the local Muslim people for the territorial integrity of Azerbaijan became more organized in mid-1919. A fierce bloody war is taking place in the region between the Bolsheviks and the peasants of the Astara district, to this day they are fighting with weapons in their hands against the newly arrived invaders to preserve the independence and freedom of their homeland. Mirza Bala Memmedzade, who wrote about the political events of the period, wrote the following: Partisan groups consisting of Hüseyin Ramazan, Şahveran and others, who took refuge in the forests and mountains, fought against the Bolshevik-Armenian bandits who relied on the Russian-Malakan villagers stationed in the region during the period of Tsarist Russia. In 1919 the National government decided to send the army here. At the same time, he sent Sergeant Cemal, who had previously been given the rank of pasha by the public, to organize the partisans. The partisans organized by Cemal moved from the south, and the National forces moved from the north, and in the spring of 1919 they managed to clear Lankaran and Mugha from enemy groups.

Mirza Bala Mammadzade appreciated the heroism of Cemal Sergeant, the savior of Lankaran Muslims, who was originally from Anatolia, and noted that he achieved great success by fighting shoulder to shoulder with the local people for the territorial integrity of Azerbaijan.

National forces led by Cemal Pasha, the savior of the people of Lankaran district, started to attack their common enemy, the Bolsheviks, in three directions - Shahveran from the southeast and west, Ramazanov from the south of Lankaranchay, Haji Osman from the east.

At that time, the Azerbaijani government began to form the "Lankaran Detachment" in order to prevent the massacres in the Lankaran district and establish the power of the Azerbaijan People's Republic. At the beginning of August 1919, military units under the command of the Chief of General Staff, Major General Habib Bey Salimov, advanced towards the district via Hacigabul, Salyan, Pokrovka, Prişib and Lankaran road.

On July 14, combined forces under the command of Djemal Pasha captured the village of Garmatuk after a bloody battle. He moved the military headquarters from the village of Tangerud to the village of Germatuk. Meanwhile, with the help of Bey Eşref's group, who came to Zuvan, Shahveran besieged the city of Lankaran from three directions. After a great struggle, the city of Lankaran was cleared of enemy forces. National forces entered the city on August 20.

The author, who reflected this scene in the press of the period, wrote: "The movement of the troops and a large number of partisan groups from the village of Garmatuk towards the city was welcomed by the people. As soon as our forces entered the city with a magnificent cortege, they were greeted by the religious orchestra with the sounds of the Turkish anthem. The people gathered here chanted, "Long live Azerbaijan." "Long live our soldiers and officers!" they chanted and shouted loudly. Women, children and men in the attics and on both sides of the street surrounded the soldiers and moved with them with shouts of joy. The women of the "Kalaycı" neighborhood on the outskirts of the city formed their cortege. The holy month was greeted with salt bread and flowers. The women gathered here said with one voice, "May God always wave our flag proudly in our country." As the ceremonial parade proceeds all along the road, flowers are scattered from the roofs and windows of the houses and slogans are chanted, "Long live Azerbaijan!" They chanted "Long live our young army" with loud voices of joy" (Salman Bek. 1919, 22 August). As the author confidently puts it, "August 12, 1919 was entered as the most important day in the life of Lankaran people."

Thus, with the Lankaran accident, the dominance of the Bolshevik-Armenian and Denikin forces ended. Major General Habib Salimov set out for Lankaran after his great victory in Mughan. His arrival in Lankaran was celebrated with a big holiday. Teymurbey wrote about this event with great joy: "At 16.00 on Saturday, August 24, rescue teams under the command of Major General Salimov arrived safely in Lankaran and were warmly welcomed by the people there. On the occasion of the arrival of our army, the city was decorated with the national flags of Azerbaijan; houses and shops were covered with carpets, silk and other materials; five arches covered with carpets, sweat flowers, mirrors and greenery wreaths were arranged in the streets where the army walked. The following verses written by Seyid Ağazade hodja were written on the arches:

"A new Muslim month has appeared on the horizon of our country, in the face of the young army, illuminating the happy soul of everyone. O Allah, support and increase the light of this month in the world, so that it illuminates our path to peace, love of the homeland, power, glory and honor. Long live

those who work for the welfare of the homeland our heroic soldiers".

The army commander, General Salimov, was welcomed with salt and bread by the people in the northern Forshtat part of the city; Among them were: Governor General Javad Bey Melikyeganov, well-known leader of Muslim volunteer groups, Turkish officer Colonel Yusif Jamal Bey, district head Mehrali Bey Ferzalibayov, Headman of Lankaran City Esad khan Talishinski and other dignitaries were present. As soon as General Salimov approached the table, he made the following speech to the district judge Mahmudzade: "For a long time we prayed to God Almighty to save us from the evil invaders who kept the country in red terror and complete anarchy; but in the end God Almighty heard our prayer and took pity on us and sent you to save the land from lawless, thieving governments. May God extend your life for the sake of the prosperity and happiness of our country.

Addressing Hacı Ağabal, he said: "We were subjected to extreme insults and insults from the Bolsheviks, who robbed and killed Muslims before our eyes," we could not object to these ugly, heartbreaking atrocities, because at the slightest manifestation of protest we were subjected to terrible torture. "Now, with the arrival of our army, we are free from the destroyers and torturers."

Thus, thanks to the heroism of Cemal Pasha and the Azerbaijani National Army, commanders of local partisan groups united against the common enemy in the region, the massacres of nationalist Russians, Armenian bandits and their bosses, the Bolsheviks, ended within two years. With the violent clashes of national forces in the spring of 1919, the Lankaran district was cleared of enemy forces and the territorial integrity of the Azerbaijan People's Republic was ensured.

After the Soviet power was established in Azerbaijan with the coup of April 28, 1920, a great struggle began against the Bolsheviks in the region. The struggle against the Soviets, which started in May 1920 in the Lankaran accident and intensified gradually, continued for a full year - until May 1921.

Partisan groups led by Djemal Pasha, G. Taghiyev, Shahvera, H. Ramazanov, Ibrahimhalil and others showed serious resistance against the Bolshevik government, especially in the mountainous part of the district between Bilesuvar and Astara. Mirza Bala Mammadzade, in his article on the 15th anniversary of the uprising against the Bolsheviks in the Lankaran district, noted the following: Cemal Pasha set out for Lankaran with the Azerbaijani flag he prepared and started a great rebellion against the enemy. Russians could only stay in Lankaran with the help of warships. The artillery shells raining down on the coastal areas as far as Astara were of no use. Cemal led the partisan units and formed them into a regular army. The author later wrote that the

Mujahideen, under the command of Djemal Pasha, flowing like floods in the mountains and leaping like tigers in the forests, captured Astara and even Shahgazi, approached Lankaran and besieged the city. Unable to withstand this stubborn resistance, the Bolshevik army had to retreat to the island of Sari.

Cemal Pasha was heroically martyred in the five-day war between Şahağaç and Lankaran in December 1920, which ended in victory. There were legends in the region about the martyrdom of the heroic Turkish officer who died to save himself from the Bolsheviks. This was the result of the local people's great love for their hero. After the martyrdom of Cemal Pasha, the partisan units weakened and retreated in the face of the resistance of the enemy forces.

Thus, after the martyrdom of Cemal Pasha, the rebellion was suppressed despite the strong resistance of the national forces. Leaders of local partisan groups, Hussein Ramadan, Shahveran and others were killed by Bolshevik agents in Iran. However, protests against the Soviet government in the region continued until the 1930s, the period of collectivization.